

Цитування:

Яланський А. В. Вища художня освіта на цивілізаційному перехресті: творчо-особистісні та суспільні потреби. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 2. С. 100–105.

Yalanskyi A. (2023). Higher Art Education at Civilisational Crossroads: Creative, Personal, and Social Needs. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 2, 100–105 [in Ukrainian].

*Яланський Андрій Вікторович,
професор, викладач кафедри
живопису та композиції
Національної академії образотворчого
мистецтва і архітектури
<https://orcid.org/0000-0001-7771-4309>
andrii.yalanskyi@naoma.edu.ua*

ВИЩА ХУДОЖНЯ ОСВІТА НА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ПЕРЕХРЕСТІ: ТВОРЧО-ОСОБИСТІСНІ ТА СУСПІЛЬНІ ПОТРЕБИ

Мета статті – розглянути актуальні питання національної вищої художньої освіти у контексті забезпечення творчо-особистісних та суспільних потреб. **Методи дослідження.** Для досягнення мети були використані загальнонаукові (аналізу і синтезу, узагальнення та ін.) та спеціальні методи дослідження. Системно-аналітичний метод дав змогу визначити особливості художньої освіти, аксіологічний – виявити ціннісні пріоритети художньої освіти з урахуванням потреб суспільства і митця. Метод теоретичного узагальнення використано для встановлення специфіки функціонування мистецької освіти в сучасних умовах. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає у теоретичному осмисленні сучасних процесів у художній освіті з урахуванням її особистісно-креативного та суспільного потенціалів. **Висновки.** Загалом організація вищої освіти в Україні забезпечує комплексний підхід до підготовки фахівця-митця. Рівень вищої художньої освіти значною мірою відображає стан національної освіти в цілому, спроможність студентів виступати виробниками матеріальних і духовних цінностей, що характеризує їх як духовний потенціал України. Для вирішення питання відповідності художньо-мистецької освіти сучасним цивілізаційним викликам варто системно модернізувати її структуру з урахуванням набутого вітчизняного освітнього досвіду. Традиційна мистецька освіта повинна бути спрямована на виховання не тільки виробника матеріальних цінностей, а й фахівця, здатного передати свій досвід новому поколінню, власним прикладом сприяти поширенню серед суспільства духовних цінностей, інтересу до мистецької діяльності. З іншого боку, художня освіта повинна надавати можливість митцю реалізовувати свої творчі та професійні потреби, які, у свою чергу, повинні співпадати з цілями розвитку та потребами суспільства.

Ключові слова: художня освіта, митець, мистецтво, професійна реалізація, творчість, герменевтика.

Yalanskyi Andrii, Professor, Head of the Department of Painting and Composition, National Academy of Fine Arts and Architecture

Higher Art Education at Civilisational Crossroads: Creative, Personal, and Social Needs

The purpose of the article is to consider current issues of national higher art education in the context of meeting creative, personal, and social needs. **Research methodology.** To achieve the goal, general scientific (analysis and synthesis, generalisation) and special research methods were used. The systematic-analytical method made it possible to determine the features of modern art education, and the axiological method helped to identify the value priorities of art education, taking into account the needs of society and the artist. The method of theoretical generalisation was used to establish the specifics of the functioning of art education in modern conditions. **The scientific novelty** of the obtained results lies in the theoretical understanding of modern processes in art education, taking into account its personal, creative, and social potential. **Conclusions.** In general, the organisation of higher education in Ukraine provides a comprehensive approach to the training of an artist. The level of higher art education largely reflects the state of national education in general, the ability of students to act as producers of material and spiritual values, which characterises them as the spiritual potential of Ukraine. In order to address the issue of artistic education's relevance to contemporary civilisational challenges, its structure should be systematically modernised, taking into account the national educational experience gained. Traditional art education should be aimed at educating not only a producer of material values, but also a specialist capable of passing on his experience to a new generation, promoting spiritual values and interest in artistic activity among society by his own example. On the other hand, art education should enable artists to fulfil their creative and professional needs, which, in turn, should coincide with the development goals and needs of society.

Key words: art education, artist, art, professional realisation, creativity, hermeneutics.

Актуальність теми дослідження. Художня освіта виконує важливу соціальну функцію – формує національну еліту, яка впливає на державотворчі процеси у суспільстві, на розвиток національної культури. Художня освіта є засобом збереження та трансляції культури через створення мистецьких об'єктів, виконуючи функцію збагачення суспільства. Як важливий соціальний інститут художня освіта виховує нову генерацію митців з урахуванням викликів часу та нових цивілізаційних трендів.

Не викликає заперечення той факт, що вища мистецька освіта належить до соціальних інститутів, тобто, з одного боку, вона є самодостатньою соціальною одиницею, а з іншого – залежить від специфіки суспільства, в якому функціонує. А. Пучков справедливо наголошує, що мистецтво є невід'ємною частиною людського досвіду. Протягом історії мистецтво сприяло трансформації індивідів і суспільства шляхом надання людям можливості повторного перегляду, роздумів і відповіді [6].

В свою чергу, і мистецька освіта, і суспільство взаємодіють із зовнішнім щодо себе середовищем, вплив якого в сучасних умовах стає дедалі відчутнішим. Крім того, позаяк мистецька освіта є підсистемою суспільства, то вплив на неї зовнішніх чинників опосередкований також впливом внутрішньо системних, а тому є більш значущим. При цьому вплив зовнішніх чинників як для суспільства, так і для вищої мистецької освіти не є сталим, а може спорадично посилюватися чи послаблюватися, а то й взагалі відторгатися.

Актуальність теми посилюється тенденціями до зниження якості національної художньої освіти, на що почасти впливає низка інституційних реформувань всієї системи вищої освіти, що здійснюються згідно з вимогами Болонського процесу та необхідністю використання у діяльності мистецьких закладів досвіду топових університетів світу. Ці питання безпосередньо екстраполюються у поле вирішення проблем задоволення як суспільних потреб, так і потреб митців, пов'язаних з професійною реалізацією.

Аналіз досліджень та публікацій. В українській науці напрацьовано достатньо конструктивних ідей і положень, які стосуються сфери художньої освіти. Українські вчені досліджують питання вищої освіти, зокрема: В. Андрущенко у праці, присвяченій сучасним педагогічним аспектам університетів та їхньому майбутньому [1], О. Рудницька, яка концептуалізує основні аспекти загальної та

мистецької педагогіки [7], О. Кашуба-Вольвач, сферою інтересів якої стала історія Української академії мистецтва [2]. Також історичних та дотичних питань національної мистецької освіти торкаються мистецтвознавці, зокрема: М. Криволапов, який досліджує мистецтво і художню критику України ХХ століття [3], О. Петрова, яка студіює історію, теорію та критику образотворчого мистецтва 70-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. [4; 5], а також А. Пучков [6], О. Роготченко [8], К. Станіславська [9] та ін.

Мета статті – розглянути актуальні питання національної вищої художньої освіти у контексті забезпечення творчо-особистісних та суспільних потреб.

Виклад основного матеріалу. Як оцінити якість та значення художньої освіти в суспільстві? Адже на сьогодні її місце в суспільстві є суперечливим. З одного боку, освіта – це найпродуктивніша інвестиція, яка підвищує якісний вимір суспільного побутування. З іншого: щоб бути не тільки корисною та привабливою для суспільства, а й комфортною та успішною для її представників, мистецька освіта має бути адаптованою і конкурентоспроможною на ринку праці. Тому, щоб отримати більш глибоке розуміння суспільного значення мистецької освіти, варто насамперед оцінювати те, як митці виправдовують і використовують надані освітні можливості. Важливим питанням також є те, як здобувачі мистецької освіти обґрунтовують свій освітній вибір, особливо з урахуванням досить суперечливого становища в суспільстві?

Відтак будь-які дослідження щодо перспектив мистецької освіти, на нашу думку, повинні торкатися питань співвідношення художньої освіти та суспільства, зокрема в контексті символічно-духовного потенціалу культури. З точки зору митців, їхній перетин передбачає оцінку професійної кар'єри та творчої практики, а також попереднього особистісного досвіду, який вони використовують, щоб передати суспільству цінність того, що вони роблять. І тут дуже важко відшукати межу, за якою витончено приховуються виключно економічна зацікавленість та послідовний рух сходінками мистецького Олімпу. Тут актуалізується ще низка проблем: вищої освіти як «невигідної» для художників, які будують мистецьку кар'єру, а також пов'язаних з її здобуттям, коли учасники цього процесу – і викладачі, і студенти - повинні робити усвідомлений вибір та бути готовими до проблем з його

раціонально-практичною реалізацією у майбутньому.

В. Андрущенко зазначає, що працевлаштування молоді, яка тільки закінчила вищий навчальний заклад, - це завжди певна проблема, опосередкована низкою суб'єктивних та об'єктивних чинників. Наприклад, до об'єктивних можна віднести: державні програми працевлаштування випускників професійних навчальних закладів; взаємозв'язок між навчальними закладами та роботодавцями, закріплений системою договірних відносин; нестачу вакансій у певних професіях (спеціальностях); професійний авторитет випускників певних навчальних закладів (престиж деяких навчальних закладів); систему підтримки та допомоги у працевлаштуванні випускників з боку самого навчального закладу; якісні практики та стажування у період навчання; використання компетентного підходу в навчанні; підтримку близьких та знайомих (система «слабких зв'язків»). Серед суб'єктивних чинників можна виокремити: наявність індивідуального договору підготовки фахівців із керівником підприємства, організації, району (цільове навчання); активне використання професійних знань, демонстрацію професійних навичок та умінь у період реалізації виробничої практики; пошук роботи під час навчання; гнучку систему оплати праці випускників; адекватний рівень домагань випускників; бажання випускника підвищувати кваліфікацію за обраною спеціальністю [1].

На сучасному ринку праці молоді митці повинні вміти довести наявність висококваліфікованих знань, умінь і навичок, адже складним є питання їхнього працевлаштування, а саме: невідповідність попиту та пропозиції, тобто існування дисбалансу на ринку праці; частіше випускників не влаштовують суб'єктивні фактори переважно соціального характеру, наприклад, незадоволеність режимом праці (графік роботи, інтенсивність праці тощо), умовами оплати праці (низька заробітна плата, відсутність соціальних гарантій); відсутність досвіду молодого фахівця (стажу роботи, практичних навичок, невідповідність до реальних ділових, трудових відносин); невизначеність інтересів (трудових та професійних); завищені очікування від роботи (бажання швидкого кар'єрного зростання, необґрунтовано великої зарплати, незаслужених привілеїв) тощо.

На думку А. Криволапова, приналежність молодого покоління до професійної сфери

мистецтва та культури має певні особливості. Найчастіше праця, вкладена в професійну освіту в цій галузі не відповідає винагороді при працевлаштуванні після закінчення вузу. Крім того, люди творчих професій почасти мають специфічні погляди на життя. Вони мають підвищену сприйнятливості, індивідуальну систему суджень та вчинків. Така індивідуальність, як й індивідуальна діяльність формують індивідуалізм у поведінці з відповідальним способом життя. Багато в чому діячі мистецтва є продуктом середовища та якості професійної освіти. Утім, творчий початок – креативність – у людині формується з дитинства [3]. Саме мистецтво, як констатує А. Пучков, пов'язує студентів не лише з історичною спадщиною та культурою, сприяючи розумінню різноманітних цінностей і перспектив національного та глобального суспільств, а й дає можливість досліджувати, розмірковувати та реагувати на знання, вбудовані у мову, пам'ять та історію, виражати та інтерпретувати свої особисті пристрасті та сильні сторони [6].

Загальновідомо, що художня творчість об'єднує розум, тіло та дух. Мистецтво також розвиває емпатію та повагу до традицій, формує навички розуміння ролі поколінь у передачі культури та знань. Будь-яке мистецтво має елементи, мову та структури, які, якщо їх розуміти та застосовувати творчо, мають здатність до вираження складних емоцій та ідей.

Недарма А. Криволапов називає творчість найбільш складною формою інтелектуальної діяльності людини. У продукті творчості проявляються психологія творця, накопичені знання та життєвий досвід, духовний стан. Саме тому творчий продукт вирізняється оригінальністю та суспільно історичною унікальністю. Творчість – складний психічний процес, який пов'язаний з уявою художника, його фантазією. Творчість – це завжди здатність знаходити несподівані рішення. Результатом творчості є твори мистецтва, тобто відображення об'єктивної реальності у формі художніх образів. Найчастіше сам процес творчості багатьом людям незрозумілий, у тому числі результати творчого процесу [3].

Художня освіта стимулює уяву, інновації та креативність, одночасно розвиваючи компетенції, корисні не лише для кар'єри. Мистецька освіта дає змогу перебувати в почутті подиву, цінувати творчість, уяву та цілеспрямовану гру. Завдяки їй дізнаються, що існує багато способів передати свої думки. Так

створюється простір для життя у невідомому, незавершеному та нерозгаданому.

Тобто ще раз підкреслимо, що через особливості, з одного боку, ринку праці, а з іншого – рис характеру, навіть працевлаштувавшись на бажану роботу, деякі молоді митці можуть бути незадоволені умовами та заробітною платою.

О. Петрова наголошує, що гарна художньо-мистецька освіта – це підґрунтя розвитку творчих, освічених громадян. Студенти досліджують світ крізь мистецький об'єкт і крізь нього вчать виражати ідеї, думки, переконання, емоції та перспективи. Залучаючись у творчий процес, викладач актуалізує мислення та відповідні навички для вирішення низки проблем, життєво важливих у мінливому світі [4].

Водночас в епоху постмодернізму мистецтво і культура не просто зазнають суттєвих змін. Вони починають формуватися на основі принципу «від логіки тотожності до логіки відмінності», згідно з яким акцент переноситься з універсальних, загальних характеристик особистості на її специфічні, індивідуально неповторні особливості, на риси самобутності та унікальності. Культура перестає свідчити про істину, але починає свідчити про суб'єкт. О. Петрова, розкриваючи особливості розвитку художньої культури на сучасному етапі, робить висновок, що «мистецтво XXI століття багато в чому втрачає міметичну функцію, перетворюючись часто на якийсь текст, що несе інформацію від художника до глядача, коли важливий не сам артефакт, а контекст, у який занурений твір. У сучасному мистецтві важливий сам художник, його бажання побачити незвичайне у звичайному, звідси нові форми сучасного мистецтва – інсталяції, перформанси, хепенінги, боді-арт» [5]. К. Станіславська підкреслює, що «нова епоха, котру можна назвати епохою високої динаміки ускладнення світу, вимагає відповідних змін у ставленні людини до світу. Ця зміна – більш, ніж зрушення в категоріях, вона включає зміну відношення людини до себе, до своєї власної активності, до своєї здатності змінювати себе з метою відповідати змінам у світі, змінювати світ заради існування світу» [9].

Усі ці процеси «кидають виклик» художній освіті, що потребує осмислення її сучасної парадигми. А. Пучков вважає що парадигма художньо-мистецької освіти в епоху постмодернізму, відображаючи особливості культури цього періоду, може включати такі принципи: – ціннісно-смилова спрямованість

художньо-мистецької освіти ґрунтується на екзистенції суб'єкта (особистісному досвіді); – діалогічність та структурність художньо-мистецької освіти набувають гнучкості залежно від ситуації та складу учасників процесу; – ре-конструктивність художньо-мистецької освіти передбачає інтерсуб'єктивність, що виникає під час міжсуб'єктивних комунікацій; – рефлексивність художньо-мистецької освіти виступає способом саморозуміння суб'єкта [6].

Найбільш адекватним для практичної реалізації даної парадигми художньо-мистецької освіти залишається герменевтичний підхід, що націлює її суб'єктів на усвідомлення себе та інших за допомогою розуміння сенсу художнього твору та породження власного змісту.

На основі герменевтичного підходу відбувається система навчання у більшості українських закладів культури, викладена, зокрема, у праці О. Рудницької «Педагогіка: загальна та мистецька» [7]. Основним положенням цього підходу є розуміння як специфіка людського відношення до світу. Розуміння – це такий спосіб освоєння світу, який веде до саморозуміння, осмисленого проживання свого власного буття, життєтворчості, набуття внутрішньої свободи. Для викладання мистецтва це визначення має особливе значення, оскільки доводить недостатність тільки практичних знань. Знання служать відображенням картини світу. Утім, щоб осягнути культуру, індивід не може бути просто споживачем чужого знання, йому необхідно докласти багато зусиль для переробки чужого знання у власне розуміння через його осмислення. А для цього у центрі викладання повинні бути не стільки проблеми змісту освіти, скільки проблеми розуміння.

Ця модель є педагогічною технологією, основою на засадах комунікативності, креативності та синергізму.

Герменевтичний підхід дає змогу розглядати художньо-мистецьку освіту як цілісний інтелектуально-емоційний акт, об'єднуючий суб'єктивне переживання та розуміння в єдину сенсоутворюючу цілісність, а художній витвір як дискурс, що сприяє у процесі комунікації з авторським змістом виявленню особистісного сенсу в явищах культурного життя суспільства. Герменевтичний підхід у художньо-мистецькій освіті ґрунтується на визнанні студента суб'єктом, що причетний і співвідносить себе з загальнолюдськими, загальнокультурними цінностями, що проявляють відкритість

культурній спадщині та визначають її значущість.

На основі герменевтичного підходу сформована структура комунікації студента у світі мистецтва: «Я – світ художньої реальності»; «Я – автор художнього твору»; «Я – для себе»; «Я – для інших».

Якщо розглянути питання професійного авторитету випускників закладів мистецтва і культури, то тут ми можемо говорити впевнено, що якість їх підготовки достатньо висока. В Україні склалася та діє певна система художньої освіти, яка передбачає багаторівневу систему професійної підготовки. Перший рівень включає дитячі школи мистецтв, що є необхідною базою та фундаментом майбутньої професійної освіти. До другого рівня належать училища або коледжі мистецтв, які є освітніми установами середньої професійної освіти, що дають випускнику альтернативні можливості, зокрема працювати за набутою спеціальністю або продовжити навчання у вищому навчальному закладі. Третій професійний рівень – це вищі навчальні заклади мистецтв, в яких підвищується та закріплюється рівень професійних умінь і навичок, вже отриманих на попередніх рівнях освіти. Відтак, загалом професійний митець навчається приблизно 16 років.

Сьогодні у галузі освіти Європейського Союзу набирає великого значення якість професійної підготовки та питання можливості навчання впродовж життя як інструменту соціально-економічного розвитку, засобу продукування якісного людського капіталу. Передбачається, що після обов'язкової освіти здобувачі беруть участь як у формальних, так і в неформальних освітніх програмах, а також перетворюють свій людський капітал у фінансові прибутки та кар'єрну мобільність на ринку праці. Ця ідея знайшла відображення і у системі художньо-мистецької освіти України.

Позитивним, на нашу думку, в національній системі мистецької освіти, без сумніву, є те, що, як і в освітніх системах різних країн, у ній також передбачається комплексне навчання, яке дає можливість набувати споріднених кваліфікацій, що передбачає отримання кількох спеціальностей. Це, відповідно, створює більше шансів у подальшому працевлаштуванні. Узгодження системи мистецької освіти України із загальноєвропейськими стандартами на межі двох останніх століть із збереженням національних традицій уможливило не тільки повноправне інтегрування в культурний

простір Європи, а й сприяє взаємозбагаченню культур різних країн.

Важливо, як наголошує О. Кашуба-Вольвач, що підготовка творчих працівників у сфері культури нашої країни базується на творчих школах, які в нашій країні склалися за останні 100 років і більше. Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури, наприклад, відзначила своє 100-річчя. Традиції та майстерність у творчих школах передаються з покоління до покоління. Будь-який відомий художник обов'язково скаже, у майстерні якого педагога він навчався у художній академії. Приналежність до творчої школи – це знак якості, який створює певну перспективу для молодих діячів культури. Саме тому в усьому світі високо цінують українську живописну школу [2]. Недарма на сьогодні система української художньо-мистецької освіти визнається у всьому світі як найефективніша.

Так сучасна художня освіта набуває особливого значення, закладаючи підґрунтя майбутньої успішності молодих митців. Викладачі розуміють необхідність надати студентам можливість розвивати власну індивідуальність, бачити, чути, виражати, творити та спілкуватися, а також залучають студентів до культурної та історичної спадщини, закладають основи сприймання та розуміння цінності культури і мистецтва для суспільства. Програми викладання образотворчого мистецтва розроблені для розвитку візуальної грамотності шляхом популяризації, вільного володіння різними способами візуального спілкування, дають змогу використовувати широкий спектр засобів вираження своїх ідей, емоцій та знань. Молодий митець має можливість об'єктивно оцінювати свої досягнення, ця самооцінка формує основу для подальшого зростання.

Отже, існує багато мотивів здобувати мистецьку освіту. Однак, як правило, це все-таки альтернативний освітній шлях із досить невизначеною кінцевою точкою.

Висновки. Загалом організація вищої освіти в Україні забезпечує комплексний підхід до підготовки фахівця-митця. Рівень вищої художньої освіти значною мірою відображає стан національної освіти в цілому, спроможність студентів виступати виробниками матеріальних і духовних цінностей, що характеризує їх як духовний потенціал України.

Для вирішення питання відповідності художньо-мистецької освіти сучасним цивілізаційним викликам варто системно

модернізувати її структуру з урахуванням набутого вітчизняного освітнього досвіду. Традиційна мистецька освіта повинна бути спрямована на виховання не тільки виробника матеріальних цінностей, а й фахівця, здатного передати свій досвід новому поколінню, власним прикладом сприяти поширенню серед суспільства духовних цінностей, інтересу до мистецької діяльності. З іншого боку, художня освіта повинна надавати можливість митцю реалізовувати свої потреби, які, у свою чергу, повинні співпадати з цілями розвитку сучасного суспільства.

Перспективи подальших досліджень можуть стосуватися проблем інтеграції національної системи художньої освіти та її випускників у культурно-мистецький простір Європи як повноправного і конкурентоспроможного партнера.

Література

1. Андрущенко В. Майбутнє університетів у XXI столітті: спроба прогностичного аналізу. Педагогічна і психологічна науки в Україні : зб. наукових праць : в 5 т. Київ : Педагогічна думка, 2012. С. 11-29.
2. Кашуба-Вольвач О. Українська академія мистецтва: Кн. 1: Історія заснування (березень–грудень 1917). Київ : Фенікс, 2014. 224 с.
3. Криволапов М. Про мистецтво та художню критику України ХХ століття: Вибрані статті різних років. Київ: Видавничий дім А+С, 2006. 268 с.
4. Петрова О. Мистецтвознавчі рефлексії: історія, теорія та критика образотворчого мистецтва 70-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.: зб. ст. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 400 с.
5. Петрова О. Третє Око: Мистецькі студії (Монографічна збірка статей). Київ : Фенікс, 2015. 480 с.
6. Пучков А. Нарис історії архітектурознавства. Київ : Фенікс, 2013. 196 с.
7. Рудницька О. П. Педагогіка: загальна та мистецька: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. 360 с.

8. Роготченко О. Мистецтвознавство: роздуми і життя. Київ: Фенікс, 2018. 788 с.

9. Станіславська К. Мистецько-видовищні форми сучасної культури: монографія. Київ: НАКККіМ, 2012. 320 с.

References

1. Andrushchenko, V. (2012). The future of universities in the XXI century: an attempt at prognostic analysis. Pedagogical and psychological sciences in Ukraine: a collection of scientific works: in 5 volumes. Kyiv: Pedahohichna dumka, P. 11-29. [in Ukrainian]
2. Kashuba-Volvach, O. (2014). Ukrainian Academy of Arts: Book 1: History of the foundation (March-December 1917). Kyiv: Feniks, 224 p. [in Ukrainian]
3. Kryvolapov, M. (2006). On the Art and Art Criticism of Ukraine in the Twentieth Century: Selected articles from different years. Kyiv: Vydavnychiy dim A+S, 268 p. [in Ukrainian]
4. Petrova, O. (2004). Art Historical Reflections: History, Theory and Criticism of Fine Arts in the 70s of the XX Century - the Beginning of the XXI Century: A Collection of Articles. Kyiv: Vyd. dim "KM Akademiia", 400 p. [in Ukrainian]
5. Petrova, O. (2015). The Third Eye: Artistic Studies (Monographic collection of articles) Kyiv: Feniks, 480 p. [in Ukrainian]
6. Puchkov, A. (2013). Essay on the History of Architectural Studies. Kyiv: Feniks, 196 p. [in Ukrainian]
7. Rudnytska, O. P. (2005). Pedagogy: general and artistic: Study guide. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan, 360 p. [in Ukrainian]
8. Rohotchenko, O. (2018). Art History: Reflections and Life. Kyiv: Feniks, 788 p. [in Ukrainian]
9. Stanislavska, K. (2012). Artistic and Spectacular Forms of Contemporary Culture: a monograph. Kyiv: NAKKKiM, 320 p. [in Ukrainian]

*Стаття надійшла до редакції 07.04.2023
Отримано після доопрацювання 12.05.2023
Прийнято до друку 22.05.2023*